

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 65.011, 65.013

*Задорожний І. С.,
Задорожний С. В.,
Козловська С. Г.¹*

УРОКИ РЕФОРМ 19-го І 20-го СТОЛІТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглядаються питання стратегічного менеджменту, що сприяють підвищенню ефективності системи управління при реформуванні ключових галузей господарювання.

***Ключові слова:** система управління, економічний стан, цикли Кіндратієва, економічні спади і підйом, ефективність*

ВСТУП

За перші два десятиріччя незалежності Україна з промислово-аграрної держави перетворилася на майже аграрну державу. Відміна колгоспного ведення сільського господарства і перехід до фермерського при відсутності чи непрозорості підтримки держави на порядок знизили продуктивність праці і економічний стан селянина і поставили його на межу виживання. Як зміниться економічний стан села завдяки початим реформам? Які основні засади майбутніх реформ можна запозичити з досвіду реформ минулих періодів?

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є питання аналізу минулого і теперішнього економічного стану села, прогнозування можливих змін в майбутньому і розробка рекомендацій до заходів відродження села.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботах І. Д. Кіндратієва показано, що економічний розвиток окремих галузей господарювання взаємопов'язаний між собою і носить циклічний характер. Циклічність розвитку заснована на тривалих спадах і підйомах економічного розвитку. Кіндратієв показав на реальних прикладах, що протягом останніх 200 років у вугільній, текстильній і сталеливарній галузях спостерігалось декілька спадів і підйомів розвитку. В роботі авторів [1] на підставі аналізу економічного розвитку аграрного сектора показано наявність таких же спадів і підйомів.

¹ Рецензент – Мігус І. П., д. е. н., доцент

Спади економічного розвитку можна пояснити впливом зовнішнього середовища.

Так, перший спад періоду 1914–1917 рр. викликаний Першою світовою війною, організованою німецьким капіталом для витіснення Росії з Європейського, Середньоазійського і Близькосхідного ринків. Далі – проголошення комуністичних ідей в Європі і реалізація цієї примари в Росії в 1917 р., наступні за цим дві революції, організована Антантою громадянська війна 1918–1919 рр., розділ суспільства Росії на «білих» і «червоних», які в братській бійні знищували самі себе і свою національну економіку. Подальша політика колективізації землі на селі і створення колгоспів в 1928–1930 рр. як нової форми суспільного господарювання, знищення середнього шару селянства (так званих «кулаків»), висилка їх за межі України в 1929–1930 рр., а потім Друга світова війна з Німеччиною в 1941–1945 рр. ще більше погіршили економічний стан СРСР на світовому ринку.

Другий спад економічного розвитку періоду в 1989–1991 рр. був організований світовим капіталом шляхом упровадження теорії відмови від ідей більшовизму і заміни їх на необмежену демократію. Це призвело до розвалу СРСР, розриву економічних і ресурсних союзних зв'язків, знищення загальнодержавної системи управління народним господарством як СРСР, так і союзних, нині незалежних держав пострадянського простору. Проголосивши ідею демократизації суспільства, «дику» свободу і націоналізм, давши можливість правлячій партії, верхівці профспілок і союзним контрольним органам заволодіти всім майном трудового народу, світовий капітал зруйнував економічну незалежність Росії і України від країн Заходу і США. До управління реформами України були допущені теоретики-політологи, люди з колишніх емігрантів, колишні журналісти «Голосів свободи» і навіть колишні працівники ЦРУ США. Їх основні зусилля були спрямовані на те, щоб насильно упровадити на українському ґрунті методики, розроблені на Заході в надрах міжнародних фінансово-економічних структур для втрати економічних, військових і стратегічних позицій України на міжнародному ринку.

Земля була вдруге передана державою у власність селянам (2–4,5 га на селянина), і це призвело не до економічного зростання, а навпаки – до економічного падіння. Причини цього були в тому, що за 120 років змінились умови життя і праці селянина. В сільському господарстві праця селян була організована у вигляді колективних господарств (колгоспів та радгоспів), які колективно володіли складною технікою обробки землі, механізовані тваринницькі комплекси і впроваджено вузьку спеціалізацію при виконанні сільськогосподарських робіт. Взамін державної системи фінансування (з 10–15 % річних за кредитами) була нав'язана приватна фінансова система (з 30–35 % кредитними ставками); ідея відстоювання

національної незалежності сприяла загостренню відносин з колишніми партнерами і сусідами, що призвело до втрати ринків збуту колишнього СРСР; були відкриті кордони для іноземних товарів (більшість з яких були товарами низької якості, або товари-замінники), що в цілому стало причиною втрати позицій України на всіх напрямках господарювання, і особливо у сільськогосподарському секторі. Все це втягнуло країну в безодню якогось «печерного капіталізму», нехтуючи історичним минулим, культурними і етичними традиціями нашого народу. Фінансова криза 2008 р. зруйнувала фінансову систему країни і погіршила економічний стан: казну розграбовано, промислові підприємства зазнали банкрутства і практично знищено сільське господарство.

Відомо, що цикли підйому не плануються зовнішнім середовищем, і якщо держава хоче існувати далі, то вона повинна вибиратися з цієї ями своїми силами, а саме розробити і реалізувати власні стратегічні реформи.

Так, перший підйом в циклах Кіндратієва був пов'язаний з реалізацією реформ Олександра II в аграрному секторі, що проводилися у 1861–1866 рр. В основу реформ було закладено передачу половини панської землі земельним громадам (сільським спілкам). Громада мала право ділити землю між селянами, дозволяла селянам при бажанні виходити з громади разом зі своїм земельним наділом. Це був шлях до посилення особистого господарства, підвищення освіти і культури сільського суспільства. Проте цей процес перетворень став гальмуватися самим царським урядом. Був виданий указ про переділ землі не раніше ніж через 12 років (половина життєвого циклу одного покоління роду). Із зростанням добробуту населення сім'ї росли чисельно (в кожній сільській сім'ї було від 3 до 15 дітей), потрібен був частіший сімейний переділ землі, і це привело до незадоволеності селянства, яке переросло в революцію у 1905–1907 роках.

Подальші реформи в аграрному секторі були названі на честь самого реформатора – столипінськими [2]. Основою реформ була нова політика держави, яка встановлювала високі мита на товари, що ввозяться, і одночасно забезпечувала сприятливий клімат для залучення іноземного капіталу. Вона забезпечувала передачу панської землі в приватну власність (до 5 десятин на селянське господарство), забезпечувала продаж землі селянам через Селянський земельний банк (земельний фонд банку створювався в результаті погашення кредитів малоефективними панами або орендарями), надання селянам вигідних кредитів (під 6 % річних). За задумом реформаторів того часу, реформа повинна була позбавити промисловість країни від згубної іноземної конкуренції і сприяти приходу іноземних інвесторів. Це були сильні сторони столипінської реформи. Крім того, П. А. Столипін був упевнений, що тільки створення класу заможних селян дозволить Росії

(згідно з угодою, підписаною 18 січня 1654 року на Переяславській раді, Україна входила до складу Росії на правах широкої автономії) створити клас середніх власників, які стануть лояльними до держави і на багато років зніметься небезпека майбутніх революцій. Тільки за чотири роки (1906–1910) позики були видані близько 158 тисячам домогосподарств на загальну суму 12,5 млн крб (хороший тягловий кінь коштував близько 20–30 крб, а два воли до 80–100 крб.) При цьому понад 9 млн крб було видано у вигляді безповоротної допомоги. Селянським садибам також надавалося сприяння в зведенні нових будинків і господарських споруд шляхом пільгової і безкоштовної передачі лісоматеріалів. У той же час щоб, як говорив П. А. Столипін, земля не вислизала з рук селянського класу, він передбачив деякі запобіжні заходи. Зокрема, надільна земля не могла бути відчужена представникам іншого прошарку класу. Вона могла бути закладена тільки в Селянському земельному банку. Її не можна було продати за борги або заповісти інакше, як за звичаями, прийнятими у віковому селянському устрої. Обмежувалася також можливість скупки наділів шляхом встановлення правила, що в одні руки в одному повіті їх може бути продано не більше шести наділів (до 20 десятин). Але не меншого значення Столипін надавав і місцевому самоврядуванню. За його задумом, земельна реформа повинна була проходити одночасно з розвитком земщини, розвитком самоврядування шляхом передачі йому частини державних обов'язків. Саме таким чином можна було створити міцних власників землі, тісно пов'язаних з державною владою, які забезпечували б соціальний спокій і порядок у країні.

Прагнучи привернути на свій бік міцних домогосподарів, уряд розробив законопроект «Про землеустрій» і ухвалив його у травні 1911 р. Відтепер в основу всієї реформи було поставлено не черезсумжне укрупнення, а утворення хуторів і відрубів. Передбачалося, що їх власники стануть масовою опорою режиму, і за проханням домогосподаря його розрізнені земельні смуги могли бути об'єднані в одному місці. Так з'являвся новий відруб. Якщо до відрубів приєднувалася площа сільської садиби і на нього переносилося житло – він перетворювався на хутір. Це потребувало великого обсягу землевпоряджувальних робіт.

Всього за роки реформи в європейській частині Росії і в Україні було створено близько 200 тис. хуторів і 1,3 млн відрубів. На хутори і відруби перейшло приблизно 10 % селянських господарств [3].

У результаті реформи відбулося швидке зростання аграрного виробництва, збільшилась місткість внутрішнього ринку, зріс експорт сільськогосподарської продукції, причому торговий баланс Росії набував все більш активного характеру. В результаті вдалося не тільки вивести сільське господарство з кризи, але і перетворити його на домінуючу економічну силу Росії. Валовий дохід всього

сільського господарства склав в 1913 році 52,6 % від загального валового доходу. Дохід всього народного господарства завдяки збільшенню вартості, створеної в сільському господарстві, зріс в зіставних цінах з 1900 до 1913 року на 33,8 %.

Диференціація видів аграрного виробництва за районами привела до зростання товарності сільського господарства. Три чверті всієї переробленої індустрією сировини надходило від сільського господарства. Товарообіг сільськогосподарської продукції збільшився за період реформи на 46 %. Росія стала найбільшим виробником і експортером хліба, льону і ряду продуктів тваринництва. Так, в 1910 році експорт російської пшениці склав 36,4 % загального світового експорту.

Проте в той же час в країні не були розв'язані проблеми голоду і аграрного перенаселення. Країна страждала від технічної, економічної і культурної відсталості. За розрахунками І. Д. Кіндратієва, в США в середньому на одну ферму доводилося основного капіталу у розмірі 3900 крб, а в європейській Росії основний капітал середнього селянського господарства був на рівні 900 крб. Національний дохід на душу сільськогосподарського населення в Росії складав приблизно 52 крб у рік, а в США – 262 крб.

Темпи зростання продуктивності праці в сільському господарстві також були набагато нижчими. Тоді як в Росії в 1913 році одержували 55 пудів хліба з однієї десятини, в США одержували 68, у Франції – 89, а в Бельгії – 168 пудів. Економічне зростання відбувалося не на основі інтенсифікації виробництва, а за рахунок підвищення інтенсивності ручної селянської праці. Але на той період уже були створені соціально-економічні умови для переходу до нового етапу аграрних перетворень – до перетворення сільського господарства в капіталомісткий технологічно прогресивний сектор економіки.

Як усякі перетворення, аграрна реформа викликала опір і з боку селянства (незадоволені селяни влаштовували бунти), і з боку царського уряду. В 1911 році урядовою охранкою був убитий ідеолог аграрної реформи – П. А. Столипін. Подальша світова війна зупинила хід реалізації запропонованих П. А. Столипіним реформ.

Другий економічний підйом був організований радянською владою після Другої світової війни з 1945 по 1988 рр. Основою підйому були п'ятирічні плани розвитку (перетворень), одержані устаткування і капітал Німеччини, який формувався з оплачуваних репатріаційних зобов'язань. Підґрунтям цих реформ було: колективне володіння землею (колгоспи і радгоспи), мінімальні витрати на оплату праці колгоспників (1 руб. і 0,5 кг зерна за один трудовдень), мінімальні інвестиції на розвиток, заборона виїзду з села (паспорти видавалися лише в особливих випадках), примусовий продаж державних паперів на невизначений термін (зворотне інвестування села), високі податки на присадибну землю, податки на всі види приватної діяльності

(обкладалися податками кожне дерево і живність у селянському господарстві). Незважаючи на такі жорсткі заходи, село стало відроджуватися, облаштовуватися і міцніти. Поступова механізація, автоматизація і електрифікація праці колгоспників сприяли підвищенню продуктивності праці, підвищенню доходів колгоспних господарств, загальній десятирічній освіті, підвищенню культури сільської общини (будувались сільські медпункти і лікарні, сільські клуби, магазини та ін.).

З 1990 р. і по теперішній час (20 років) на Україні продовжується подальший економічний спад. Вигодана кимось передача землі селянам вдруге в історії села, відмова від планового господарювання і управління з боку держави, безвідповідальна фінансова політика, відмова від налагоджених ринків збуту, розвал і розтягнення техніки колективних господарств до власного двору, вирізання колективної худоби жадібними інвесторами призвели до абсолютної катастрофи. У 2008 році в одному із заможних раніше сіл залишилось 1750 жителів (у 1988 році тут проживало до 3000 жителів). В одному дворі в середньому залишилося 1,75 особи, причому, як правило, старезного чи пенсійного віку. Темпи спаду приросту населення в селі за останні 19 років склали 86 осіб у рік (вмерло і виїхало за межі села). В селі за 2008 рік народилось 9 дітей, а вмерло 43 особи (зменшення склало 34 особи за рік). Згідно з теорією Кіндратієва, тривалість спадів минулих періодів займала 20–25 років. Уряди України протягом 19 років декларували реформи, які не привели до відновлення колишніх економічних позицій на ринку. «Зусиллями» управління і запропонованих реформ трьох перших президентів були знищені машинобудівна і приладобудівна промисловості, сільське господарство, легка промисловість, вугільна і ряд інших.

Четвертий президент заявив про початок великих перетворень і розпочав реалізацію нових реформ: податкової, аграрної, пенсійної, охорони здоров'я, ЖКГ та ін. У сучасних умовах реалізацію цих реформ чекає багато несподіванок.

Сьогодні для нас, українців, пропонується нова парадигма нашого походження. Стверджується, що ми, українці, ніякого відношення до слов'ян не маємо, що слов'ян взагалі ніколи не існувало. Ми є нащадками аріїв, які жили 40 тис. років тому на землях, на яких живемо ми, мали високу культуру, були відмінними воїнами, переносили спеку і холод, а головне – носили на голові оселедець, подібний як у запорізьких козаків. Наступними нашими предками були скіфи, які прийшли на ці землі з Балкан, а потім – датчани, татаро-монголи, поляки, шведи і т. д. Тобто ми – суміш усього можливого і колишнього на землі. Про яке братство та взаєморозуміння можна говорити з Росією та Білоруссю? А раз так, то ми – найрозумніші, найсильніші, найвитриваліші, найвродливіші. Так нам вішають «макарони на вуха», а ми з радістю повинні вірити в ці казки.

Проте нові теоретики замовчують, що ми – християни ще з 989 року, що нас усіх хрестив в єдину греко-католицьку віру князь Володимир, що вибір християнської віри був не випадковий.

Історики стверджують, що перший розподіл Київського воєводства був пов'язаний з передсмертною заповіддю Київського князя Святослава у 970 році. Він заповідав своїм синам: Північну Русь – Володимирі, Південну Русь – Ярославу, а Західну Русь – Олегові [4]. Але наказав: «...любіть друг друга, ви брати, одного батька і матері чада; будете жити у любові і злагоді між собою, покорите ваших ворогів і життя ваше буде проходити в спокої і задоволенні. І не забудьте: якщо ви будете жити в незгоді, в неприязні і ворожнечі брат на брата, то ви загинете самі і землю батьків і дідів своїх розорите».

За час незалежності державні банки стали приватними (зрозуміло, що ні копійки вони не вкладуть в інновації, які їм особисто не потрібні), ні одна область (губернія) не має власного банку (прийдешні банки розтягують регіональний прибуток і використовують його у власних цілях, а не в інтересах області), державна система управління не має вільних фінансових ресурсів і не може забезпечити сучасний бізнес необхідними ресурсами, але має можливість тільки лякати і віднімати існуючий бізнес.

Майбутня земельна реформа без урахування досвіду наших предків приведе до ще більших несподіванок.

ВИСНОВКИ

Аналіз попередніх реформ, пов'язаних з аграрним сектором господарювання, що забезпечили значний підйом економіки, дає можливість зробити такі висновки:

1. Для розвитку і підтримки реформ в аграрному секторі державна політика повинна бути направлена на створення державного земельного банку, захист власного товаровиробника від іноземних товарів високими митними податками і сприятливим кліматом для внутрішніх інвесторів.

2. Для підвищення рентабельності сільського господарювання необхідно організувати не тільки вирощування, а й переробку сировини на селі, а це дасть змогу зменшити витрати на перевезення і забезпечити роботою селян, що, в свою чергу, збереже село як соціально-культурну одиницю України.

3. При плануванні реформ слід пам'ятати, що вони направлені на окремі напрями господарювання і певні шари суспільства, і реалізовуватися вони будуть самим суспільством країни. Без розуміння суті реформ кожним учасником і його активної підтримки ніяких позитивних результатів досягнуто не буде.

4. Для успішного здійснення реформ вони повинні плануватися не «в той бік», а на підставі конкретних, добре продуманих і фінансово забезпечених бізнес-проектів зі всіма елементами системи управління:

стратегічного і оперативного планування, організації, вимірюванням результату і контролю.

5. Всякі перетворення (реформи) викликають протест як у людей, на яких направлені ці реформи, так і у державного апарату, який повинен їх здійснювати. Першим потрібно настійно пояснювати суть реформ, необхідність і вигоди, які принесуть їм ці реформи. Других, представників минулої системи державного управління, необхідно усунути від інноваційних перетворень як нездібних до їх здійснення не тільки внаслідок корупції, але з набагато глибших причин – проведення реформ «між-іншим», «так-сяк» і «в термін часу, що залишився від своїх корпоративних справ», все це душитиме інноваційні перетворення на корені.

6. Для підтримання темпів перетворень контроль над ходом реалізації цих бізнес-проектів повинен бути відкритий для всіх учасників проектів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Задорожний І. С. Економічні і соціальні прогнози майбутнього села Черкащини на основі циклів Кіндратієва / І. С. Задорожний, В. І. Задорожний // Економічний збірник ЧДТУ. – 2010. – С. 35–39.
2. Ковальченко І. Д. Столыпінська аграрна реформа (мифи і реальність) / І. Д. Ковальченко // Історія СРСР. – 1991. – № 2. – С. 52–72.
3. Бутенко Р. К. Всесвітня історія ХХ століття / Р. К. Бутенко, О. І. Овчаренко, Л. Д. Статі. – Черкаси, Кам'янець-Подільський, 1998. – 221 с.
4. Российская история. Записки великой императрицы / Екатерина II. – М. : Эксмо, 2011. – 800 с.

Дата надходження до редакції – 15.11.2012 р.